

КАТЕГОРІЯ ДЕМІНУТИВНОСТІ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ (ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Руда Наталя Вікторівна,

канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються способи та засоби вираження категорії демінутивності в латинській мові, аналізуються формальна структура та особливості семантики її виразників.

Ключові слова: категорія демінутивності, демінутив, оцінно-емоційне значення, експресія.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується зосередженням уваги значної кількості дослідників на вивченні мовних засобів та явищ, що експлікують національно-мовні картини світу, і особливо – на дослідженні національно-мовної специфіки цих засобів та явищ. Таке вивчення етномовних особливостей не може відбуватися без урахування ролі універсального компонента в структурах досліджуваних мов, тобто загальних для більшості мов світу закономірностей, які репрезентують фундаментальні характеристики культурного досвіду і пам'яті людства. Однією з мовних універсалій є категорія демінутивності, виразники якої, крім свого основного завдання позначати поняття малості, виконують також функцію вираження оцінно-емоційного ставлення до об'єктів чи явищ дійсності. Хоча категорія демінутивності і є поняттєво-мовною універсалією, проте, внаслідок своєї складної семантичної структури, в одних мовах вона формально розвинена більше і перебуває у статусі семантичних домінант, а в інших має набагато вужчу функціональну парадигму. У різних мовах категорія демінутивності може виражатися за допомогою засобів різних рівнів мовної структури.

Антропоцентричний напрям сучасної лінгвістики робить **актуальним** дослідження мовних репрезентаторів категорії демінутивності як одного з фрагментів будь-якої національно-мовної картини світу. Тому **мета** нашого дослідження полягає в комплексному аналізі структури виразників категорії демінутивності в латинській мові, виявленні формально-семантичних характеристик демінутивних одиниць, встановленні їхнього статусу в латинській етномовній картині світу.

Отже, **об'єктом** дослідження виступає категорія демінутивності, а також засоби її репрезентації на словотвірному, лексичному та синтаксичному рівнях мовної структури в латинській мові, а **предметом** – формально-семантичні особливості виразників категорії демінутивності латинської мови.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проведено комплексне дослідження репрезентації категорії демінутивності в латинській мові на всіх можливих рівнях її мовної структури.

Як відомо, латинська мова належить до флективних мов синтетичного ладу, чим зумовлюється пріоритетність у вираженні категорії демінутивності за допомогою такого словотвірного способу, як **суфіксація**. Похідні суфіксальні утворення зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами, називаються *демінутивами*.

В афіксальній системі латинської мови можна виділити декілька основних демінутивних суфіксів, які були досить продуктивними: *-ul-*, *-cul-*, *-ell-*. Решта латинських демінутивних суфіксів були або варіантами трьох зазначених вище, або запозиченими чи маловживаними, або з'явилися вже в пізніших варіантах латинської мови: *-ol-* (*scriniolum* – скринька), *-ill-* (*salillum* – сільничка), *-ion* (*lychion* – лампадка), *-xill-* (*pauxillus* – малесенький), *-cio* (*homuncio* – людинка), *-isc-* (*rhettoriscus* – молодий красномовець), *-aster* (*parasitaster* – *дармоїдчик) тощо. Латинська мова свої основні демінутивні суфікси успадкувала з індоєвропейської мови-основи, де функціонували морфеми **-lo/*-la*, **-ko*.

Для латинських демінутивів характерне явище семантичного ступенювання. Поява демінутивів другого ступеня була зумовлена або втратою значення зменшеності демінутивами першого ступеня (е.г.: *lectus* – *lectulus* – *lecticulus* (ложе – ліжко – ліжечко, диванчик)), або потребою вказування на менший розмір одного з кількох об'єктів певного виду (е.г.: *culcita* – *culcitula* – *culcitella* (подушка – подушечка – малесенька подушечка (спеціально під щоку))), або для посилення емоційно-експресивної сили міноративного похідного (е.г.: *puera* – *puella* – *puellula* (дівчинка – дівчатко – дівчаточко)).

Думка про те, що в значенні демінутивів другого ступеня сема реальної малості, як правило, є визначальною, підтверджується великою кількістю подібних демінутивів у групах іменників, що позначали предмети побуту і щоденного використання (е.г.: *capsa* – *capsula* – *capsella* (скриня – скринька – скринечка); *cupa* – *cupula* – *cupella* (діжка – діжка – діжечка)) та дещо меншою – у назвах живих істот (е.г.: *avis* – *avicula* – *avicella* (птаха – пташка – пташечка)). Проте стверджувати, що відбулася проста зміна одного суфікса на інший було б не зовсім коректно, адже деякі дослідники (наприклад, Е. Вольфлін) відзначають, що в той час, як у суфікса *-ul-* демінутивність концентрується в одному *l*, то в *-ell-* вона є підсиленою удвічі [Домбровський 1989, 11]. За твердженням Г. Я. Туровера, ще латинські грамматики (Прісціан, Донат, Діомед) зауважували, що внаслідок втрати деякими демінутивами із суфіксом *-ul-* значення зменшеності виникла потреба перенести функції цього суфікса на суфікс *-ell-*. Значення зменшеності не лише зберігалось, але й набувало більшої виразності та емоційної насиченості у вторинних демінутивних утворень із суфіксом *-ell-* [Туровер 1957, 311]. Тому в тих іменників, які демінутиви першого ступеня утворювали за допомогою суфікса *-ell-* при утворенні другого ступеня відбувалося прирощення *-ul-* до *-ell-*, завдяки чому яскравіше проступало емоційно-експресивне забарвлення (е.г.: *culter* – *cultellus* – *cultellulus* (ніж – ніжик – ножичок); *liber* – *libellus* – *libellulus* (книга – книжка – книжечка); *porcus* – *porcellus* – *porcellulus* (порося – поросятко – поросяточко)).

Словотвірна система латинської мови не обмежувалася утворенням демінутивів лише від іменників, але поширювала демінутивний словотвір на прикметники (е.г.: *lassulus* – трохи зморений, від *lassus* – зморений), прислівники (е.г.: *clanculum* – тихенько, від *clat* – тихо) і навіть дієслова (е.г.: *sorbilare* – посьорбувати, від *sorbere* – пити). Варто зауважити, що в значеннях дієслів із демінутивними суфіксами в латинській мові, як правило, відсутні експресивні семи, як, наприклад, в українській мові (е.г. *питоньки*).

Варто відзначити, що в латинській мові основи, до яких приєднуються демінутивні суфікси, мають переважно конкретно-предметні значення, проте досить активно демінутиви утворювалися від основ на позначення абстрактних понять (хоча багато з них є авторськими).

Префіксальне вираження категорії демінутивності в латинській мові відбувалося за допомогою префікса *sub-*. Основна функція цього афікса полягала у вказуванні на перебування всередині або під чимось, а значення, пов'язані з міноративністю, були вже другорядними. Варто зауважити, що демінутивну семантику префікс *sub-* реалізовував, як правило, у складі дієслів, прикметників та прислівників і дуже рідко – іменників (e.g.: *subaudire* – *чутти краєм вуха*, *subbibere* – *трохи відпити, відсorbнути*, *subblandiri* – *легко приголубити*, *subinvidere* – *трішки заздрити*, *subtimere* – *побожуватися*; *subcoloratus* – *злегка пофарбований*, *subasper* – *трохи шорсткуватий*, *subimprudens* – *дещо безсоромний*, *subinanis* – *трішки марнославний*, *subcervus* – *крикуватий*; *subarroganter* – *дещо зарозуміло*, *subbalbe* – *трішки запинаючись*, *submoleste* – *трохи невдоволено*, *subridicule* – *смішувато*; *subunctio*, *-onis*, *f* – *легке натирання*, *subdefectio*, *-onis*, *f* – *невелике послаблення*, *subrisio*, *-onis*, *f* – *посмішка*). Очевидно, що похідні з префіксом *sub-* значення неповноти, слабкого вираження дії, стану чи ознаки виражають об'єктивно, без оцінно-емоційних конотацій, появу яких може зумовлювати хіба що семантика твірної основи або контекст. Хоча порівняно з суфіксально утвореними демінутивами кількість префіксальних виразників категорії демінутивності в латинській мові є значно меншою, проте продуктивність префікса *sub-* можна вважати досить високою – нами нараховано більше ста тридцяти дієслівних, прикметникових, прислівникових та іменникових одиниць демінутивної семантики з префіксом *sub-* (за словником Й. Х. Дворецького).

Ще одним, хоча й не продуктивним, способом вираження категорії демінутивності в латинській мові є **суплетивізм**; суплетивно творяться переважно назви дитинчат дорослих істот, причому, внаслідок випадків паралельного існування в мові кількох назв на позначення дорослої істоти, від однієї з них зменшувальна форма утворювалася суфіксально, відповідно, для іншої ця назва дитинчати була своєрідним суплетивно-суфіксальним демінутивом (e.g.: *sus* і *porcus* (*-a*) (кабан, свиня) – *porculus* (*-a*) (поросятко, свинка). І навпаки – іноді одна назва дорослої тварини мала дві демінутивні форми: одну, утворену суфіксально, іншу – суплетивну (e.g.: *bos* (бик, корова) – *buculus* (*-a*) і *vitulus* (*-a*) (телятко, теличка). Тут же варто зауважити, що часто значення недорослості в латинській мові виражалось аналітично: за допомогою загальної назви "дитинча" та присвійного прикметника або іменника у родовому відмінку (e.g.: *pullus milvinus* – *пташа шуліки*, *catulus leonis* – *левеня* (досл. *дитинча лева*), *catulus serpentis* – *змієня* (досл. *дитинча змії*)).

Набагато продуктивнішим за два попередніх був **аналітичний спосіб** вираження категорії демінутивності. Словосполучення на позначення зменшеності складалися з прикметника, що вказував на малість, та іменника, якого це зменшення стосувалося, і, як правило, такі утворення мали місце тоді, коли:

1) певний суфіксально утворений демінутив внаслідок частого вживання втрачав значення зменшеності, тому для підсилення останнього вживалися синтаксичні конструкції: *monticulus non satis grandis* – *невисока гора* (досл. *не досить висока*

гірка); *modica terrola* – невелика ділянка землі; *modica frustella* – невеликий шматочок [Горбач 1954, 3]. Е.г.: *His adolescentibus erat cum quodam paupere modicae casulae domino vetus familiaritas* (У цих юнаків була давня дружба з одним бідним господарем **маленької хатини**) [Apulejus 1989, 190];

2) коли певний іменник внаслідок структурно-фонетичних чи семантичних особливостей не міг демінутивізуватися: *tempus parvum* – короткий проміжок часу. Е.г.: *Mihi plane placet emere, et parvo aere recuperare potius thesaurum, quam in ambiguum litem descendere...* (Мені вигідніше купити і за **невелику плату** повернути скарб, ніж вилутуватися в непевний судовий процес...) [Petronius 1997, 20];

3) з метою підкреслення інформації, пов'язаної зі значенням демінутивності: Е.г.: *Minutula pluvia imbrem parit* (3 **малесенької хмарки** – великий дощ) [Цимбалюк 1990, 203].

Найчастіше в демінутивних словосполучення латинської мови індикатором значення малості виступає прикметник *parvus, a, um/parvulus, a, um*. Проаналізувавши дані художніх текстів та лексикографічних джерел латинської мови, можна зробити висновок про те, що часто словосполучення виражають не лише значення зменшеності, але й різні емотивні конотації: *parvum carmen* – легковажна пісенька; *parvus animus* – слабкий, боязкий дух; *parvus senator* – скромний, непомітний сенатор. Е.г.: *Ad istum modum divinationis astu captioso corraserant non parvas pecunias* (Ось таким шахрайським ворожінням вони видурювали у людей **добрячі гроші**) [Apulejus 1989, 140].

Окрім прикметника *parvus, a, um/parvulus, a, um* у демінутивних словосполученнях латинської мови індикаторами зменшеності також могли виступати такі прикметники як *tantulus, a, um* (е.г.: *homo tantulae staturae* – людина дуже непоказної статури), *tenuiculus, a, um* (е.г.: *oppidum tenuiculus* – досить маленьке містечко), *mediocriculus, a, um* (е.г.: *exercitus mediocriculus* – невеличке військо), *minutus, a, um/ minutulus, a, um* (е.г.: *puer minutulus* – малесенький хлопчик), *modicus, a, um* (е.г.: *pecunia modica* – невеликі гроші).

Двокомпонентні словосполучення, що передавали значення зменшеності в латинській мові, утворювалися, як правило, за такими моделями: 1) недемінутивізований прикметник, який вказує на малість + недемінутивізований іменник (е.г.: *Parva delicta aperiunt viam ad maiora* (**Малі злочини** відкривають дорогу великим)) [Цимбалюк 1990, 250]; 2) демінутивізований прикметник, який вказує на малість + недемінутивізований іменник (е.г.: *Parvulas illi manus ad ora referunt...* (Вони **маленькі руки** до пащі простягають...)) [Petronius 1997, 210]; 3) недемінутивізований прикметник, який вказує на малість + демінутивізований іменник (е.г.: *Nec iuxta quisquam quam parva casula cannulis temere contacta* (Поряд нічого не було за винятком **невеликої хатинки**, покритої очеретом)) [Apulejus 1989, 194]; 4) демінутивізований прикметник, який вказує на малість + демінутивізований іменник (е.г.: *Tunc formicula illa parvula atque ruricola ... convocat corrogatque cunctam formicarum accolarum classem...* (Тоді та **маленька** польова **мурашечка** ... скликала усіх-усіх довоколишніх мурах...)) [Apulejus 1989, 328]. Можна припустити, що аналітичні конструкції (за винятком словосполучень четвертої моделі) виражають переважно значення реальної малості, хоча, як уже неодноразово підкреслювалося, істотна роль у визначенні їхньої семантики належить контексту.

Отже, аналіз способів та засобів репрезентації категорії демінутивності в латинській мові показав, що за формальною структурою вони поділяються на два типи – синтетичні та аналітичні. Серед синтетичних способів вираження категорії демінутивності було виділено суфіксацію, префіксацію, а також суплетивне творення; аналітичні виразники представлені у вигляді прикметниково-іменникових словосполучень. Аналіз семантики демінутивних одиниць латинської мови виявив їхню здатність виражати як об'єктивну зменшеність об'єктів, так і позитивне чи негативне оцінно-емоційне та/або експресивне значення (яке, проте, як правило, не є узуальним, а зумовлюється контекстом).

Руда Н. В., канд. філол. наук, асист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Категория деминутивности в латинском языке (формально-семантический аспект)

В статье исследуются способы и средства выражения категории деминутивности в латинском языке, анализируется формальная структура и особенности семантики ее носителей.

Ключевые слова: категория деминутивности, деминутив, оценочно-эмоциональное значение, экспрессия.

Ruda N. V., Ph. D., Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Category of Diminutivity in Latin Language (Formal-Semantic Aspects)

The article investigates the ways of representation of category of diminutivity in Latin language, analyzes the formal structure and features of the semantics of its bearers.

Key words: the category of diminutivity, diminutive, evaluative-emotional meaning, expression.

Література:

1. Горбач, Ф. Г. Основные средства выражения уменьшительности во французском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 "Романские языки" / Ф. Г. Горбач. – К., 1954. – 14 с.
2. Домбровський, Р. О. Семантика і продуктивність демінутивного суфікса *-ellu-* в пізній латині / Р. О. Домбровський // Іноземна філологія. – Вип. 95. Питання класичної філології. – Львів : Вища школа, 1989. – № 21. – С. 7–12.
3. Туровер, Г. Я. Вопросы развития уменьшительных суффиксов в поздний период существования латинского языка / Г. Я. Туровер // Грамматика, лексика и стилистика : [уч. зап. 1-го Моск. гос. ин-та иностр. языков. Том XV] / отв. ред. Л. И. Базилович. – М., 1957. – С. 305–340.
4. Цимбалюк, Ю. В. Латинські прислів'я і приказки / Юрій Васильович Цимбалюк. – К. : Вища школа, 1990. – 434 с.
5. *Apulejus Metamorphoses* / Apuleius (Saturninus) // *Metamorphoses* : In 2 vol. – Cambr., Mass. ; Lnd. : Harvard UP, 1989. – Vol. 1 : Books 1–6. – 371 p.
6. *Apulejus Metamorphoses* / Apuleius (Saturninus). // *Metamorphoses* : In 2 vol. – Cambr., Mass. ; Lnd. : Harvard UP, 1989. – Vol. 2 : Books 7–11. – 377p.
7. *Petronius Satyricon* / Petronius (Turpilianus) // *Satyricon*. – Cambr., Mass. ; Lnd. : Harvard UP, 1997. – 497 p.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14